

ЎЗБЕКИСТОН ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА GSP+
ИМТИЁЗЛАРИ ТИЗИМИДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШНИНГ
АҲАМИЯТИ

Хожиев Элиод Ёқуб ўғли -

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Маркетинг кафедраси катта ўқитувчиси, PhD*

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss4/a4

Аннотация. Мақолада Европа Иттифоқи давлатларига “GSP+” имтиёзлар тизими доирасида экспорт қилинадиган маҳсулотлар тури ва ҳажмини кўпайтириш, маҳаллий маҳсулотлар экспорт салоҳиятини оширишда маҳсулотларни халқаро белгиланган талаблар ва меъёрларга мослаштириш ҳамда уни амалга ошириш йўналишлари очиб берилган. Муаллиф томонидан экспорт фаолиятида “GSP+” имтиёзлар тизимидан самарали фойдаланишнинг ўрни ва аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: “GSP+” имтиёзлар тизими, экспорт салоҳияти, маҳаллий маҳсулотлар, озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари, экспорт ҳажми, халқаро талаблар.

ЗНАЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПРЕФЕРЕНЦИЙ GSP+
В ПОВЫШЕНИИ ЭКСПОРТНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ УЗБЕКИСТАНА

Хожиев Элиод Якуб угли -

*Ташкентский государственный экономический университет
Старший преподаватель кафедры Маркетинга, PhD*

Аннотация. В статье излагаются пути увеличения видов и объемов продукции, экспортируемой в страны ЕС в рамках системы преференций «GSP+», повышения экспортного потенциала местной продукции, гармонизации продукции к международным требованиям и нормам и их реализации. Автором выделена роль и значение эффективного использования системы льгот «GSP+» в экспортной деятельности.

Ключевые слова: преференциальная система «GSP+», экспортный потенциал, местная продукция, продовольственные и непродовольственные товары, объем экспорта, международные требования.

THE IMPORTANCE OF EFFECTIVE USE OF THE GSP+ PREFERENCES SYSTEM IN
INCREASING THE EXPORT CAPACITY OF UZBEKISTAN

Khojiev Elshod Yokub ugli -

*Tashkent State University of Economics
PhD, Senior lecturer of Marketing Department*

Abstract. The article reveals ways to increase the type and volume of products exported to EU countries within the framework of the "GSP+" system of preferences, to increase the export potential of local products, to adapt products to international requirements and norms, and to implement them. The role and importance of the effective use of the "GSP+" system of benefits in export activities has been highlighted by the author.

Key words: "GSP+" preferential system, export potential, local products, food and non-food products, export volume, international requirements.

Кириш. Ўзбекистонда миллий иқтисодиётни ривожлантириш, унинг ўсиш суръатларини замон талаблари даражасида таъминлаш, рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш, маҳаллий маҳсулотларни ташқи бозорларга олиб чиқиш ва дунё бозорида ўзбек маҳсулотлари брендини танитиш борасида ислохотларни жадал давом эттириш, уларни янги замонавий босқичга кўтариш ҳамда ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида «Республиканинг экспорт салоҳиятини

ошириш орқали 2026 йилда республика экспорт ҳажмларини 30 миллиард АҚШ долларига етказиш, экспортчи корхоналар фаолиятини қўллаб-қувватлаш тизимини фаол давом эттириш орқали республика экспорт салоҳиятини ошириш, ташқи бозор ва халқаро талабларга жавоб берадиган стандартларни жорий этиш ва машҳур брендларни жалб қилиш, хусусий секторнинг экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш, товарларнинг экспорт географиясини 115 тадан 150 тага етказиш» вазифалари белгиланди [1].

2022 йилнинг 15 апрел куни Президент Шавкат Мирзиёев раислигида “Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш орқали бозорларда нарх-наво барқарорлигини таъминлаш ҳамда бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча шароитлар яратиш” масалалари-

га бағишланган йиғилишда мавжуд ер ресурсларидан самарали фойдаланиб, 2022 йилда 7,7 млн тонна буғдой ҳамда 23 млн тонна мевасабзавот етиштириб, 1,5 млрд доллар экспортни таъминлаш зарурлиги, таъкидланди. [2]

Шу сабабдан мазкур мақолада юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларнинг бир қисмини амалга оширишга, яъни, биринчи навбатда маҳаллий маҳсулотларни халқаро стандарт талаблари асосида ишлаб чиқариш, уларни рақобатбардошлигини таъминлаш, таниқлилик даражасини ошириш, иккинчидан эса, экспортни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, унинг ҳажмлари барқарор ўсишини таъминлаш, хорижий бозорлардаги хилма-хил ва ўзига хос хусусиятли муҳитлар сабабли экспорт бозорларида муваффақиятга эришиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Iqbal Ahmad A. ва Soomro Dr.Ishaque Ahmad Ansari GSP+ имтиёзларини қуйидагича талқин этади: “GSP+ барқарор ривожланиш ва мақбул бошқарув учун махсус рағбатлантирувчи келишув деб аталади” [3]. Бу таърифда эътибор икки асосий тушунча – мамлакатни барқарор ривожланиши ва мақбул бошқарув тизимига қаратилади. GSP+ экспортнинг ўсиши натижасида ҳар йили қўшимча даромад олиш йўли билан мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш йўлидаги муҳим қадам сифатида қабул қилинади.

Rusudan Seturidze “GSP+ имтиёзлари Жаҳон банки томонидан сўнгги уч йилда аҳоли жон бошига ЯИМ юқори ёки юқори ўрта даромадли бўлмаган дея эътироф этилган мамлакатларга берилиши” таъкидлаб ўтилган [4].

Brynn Jonsson R. Julianing таърифига кўра “GSP+ тизими – бу ривожланаётган мамлакатларнинг инсон ва меҳнат ҳуқуқлари, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва мақбул бошқарув каби халқаро конвенцияларга мувофиқлиги эвазига Европа Иттифоқи тарифларини олиб ташлайдиган савдо шартномаси ҳисобланади”[5].

J. de Coster таърифлашича “Умумлаштирилган имтиёзлар тизими (GSP) ривожланаётган мамлакатлардаги экспортчиларга саноатлашган мамлакатлар бозорларида имтиёзли тарифлардан фойдаланиш имкониятини беради. Мазкур тизимнинг мақсади ушбу мамлакатларга қўшимча экспорт ҳисобига даромад олиш ва камбағалликни қисқартиришга ёрдам беришдир” [6].

Siddiqui M.S. “GSP+ нинг асосий мақсади қашшоқликни йўқ қилиш ва ривожланаётган мамлакатларда барқарор ривожланишни ривожлантиришга ҳисса қўшишдир”,[7] деб тушунтиради.

Адабиётларни таҳлил қилиш орқали GSP+ бенефициари мақомини олиш мамлакатда иш-

лаб чиқарилаётган товарларга Европа Иттифоқи бозорларига бепул кириши, имтиёздан фойдаланиш бенефициар мамлакатнинг иқтисодий ривожланиши, инвестицияларни жалб қилиш ва турмуш даражасини оширишнинг муҳим омилларидан бири эканлиги маълум бўлди.

Тадқиқот методикаси. Мазкур илмий мақола умумий ва махсус тадқиқот усуллари ёрдамида тадқиқ қилинган. Хусусан, илмий мақолани тайёрлаш жараёнида анализ-синтез, индукция ва дедукция, илмий таққослаш, статистик таҳлил, шунингдек эксперт баҳолаш усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида 2022 йилнинг 7 ноябрь куни ўтказилган маҳаллий саноатни ривожлантириш масалаларига бағишланган йиғилишда 2023 йилда Европа Иттифоқи давлатларига экспорт қилинадиган саноат маҳсулотлари турини 600 тага, экспорт ҳажмини 700 млн долларга, хусусан электротехника саноати маҳсулотларининг турларини 7 тадан 20 тага, чарм саноати маҳсулотлари турларини 10 тадан 30 тага етказиш; тайёр маҳсулотлар экспорт ҳажмини камида 2 баробарга ошириш; уй-тўқимачилик маҳсулотлари экспортини 200 млн долларга, гиламчилик маҳсулотлари экспортини 200 млн долларга, қурилиш материаллари экспортини 800 млн долларга, фармацевтика маҳсулотлари экспортини 120 млн долларга, мебель саноати маҳсулотлари экспортини 50 млн. долларга, озиқ-овқат маҳсулотлари экспортини 2 баробарга ошириш таъкидланди. [8]

Бизга маълумки, 2021 йилнинг 9 апрел куни Европа томонининг Ўзбекистонга преференциялар бош тизими (“GSP+”) бўйича бенефициар мамлакат мақомни тақдим этиш тўғрисидаги норматив ҳужжати қабул қилинди. Мазкур норматив ҳужжатга асосан, 2021 йилнинг йил 10 апрель кунидан бошлаб Ўзбекистон учун Европа Иттифоқининг барқарор ривожланиш ва самарали бошқарув бўйича махсус преференциялар тизими (“GSP+”) кучга кирди.

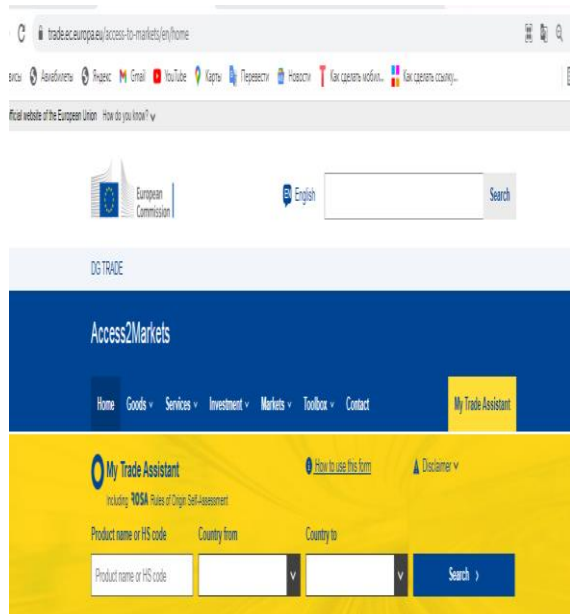
Ўзбекистон “GSP+” тизими бенефициар мамлақати мақомини олишга қадар, Преференциялар бош тизими (“GSP”) доирасидаги имтиёзлардан фойдаланиб келган. Ушбу имтиёзлар доирасида мамлакат божхона божларисиз 3000 та, пасайтирилган божхона божи ставкалари асосида 3200 та товар позицияларини Европа Иттифоқига аъзо мамлакатлар бозорларига экспорт қилиш имкониятига эга бўлган.

Республикага тақдим этилган Европа Иттифоқининг барқарор ривожланиш ва самарали бошқарув бўйича махсус преференциялар тизими (“GSP+”) имтиёзлари доирасида эса Ўзбекистон Европа бозорига 6200 дан ортиқ товар позицияларини божхона божларисиз экспорт қилиш имкониятига эга бўлди.

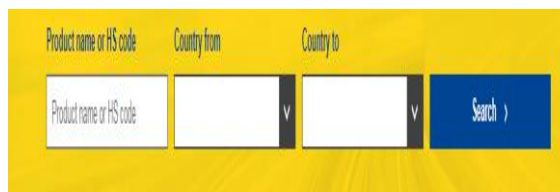
GSP+ тизими доираси қайси турдаги товарларга қўлланилишини аниқлаш учун қуйида келтирилган тартибда маълумот олиш мумкин.

1-қадам

GSP+ тизими доираси қайси турдаги товарларга қўлланилишини аниқлаш учун сиз қуйидаги ҳаволага ўтишингиз керак. <https://trade.Ec.Europa.Eu/access-to-markets/en/home>

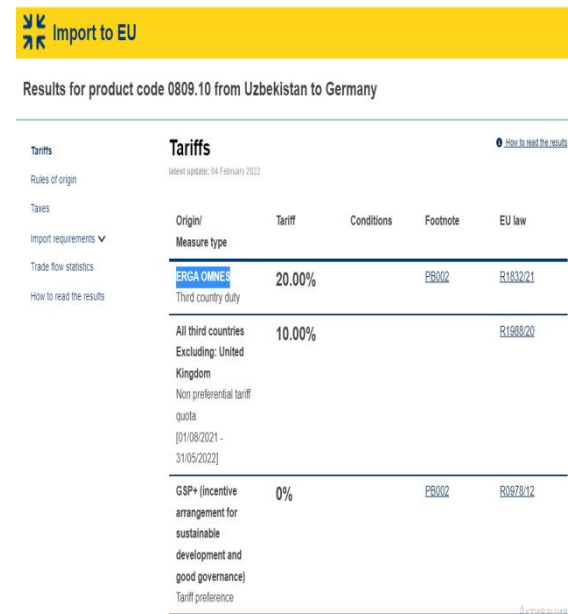
2-қадам

Юқоридаги бўш турган майдонларга экспорт қилинадиган маҳсулотларнинг ТИФ ТН кодиди ёки маҳсулот номини, шунингдек экспорт қилувчи давлат ва юборилиши лозим бўлган мамлакатни киритишингиз ва кидирув (SEARCH) тугмасини босишингиз керак.

3-қадам

Сизда қуйидаги каби маҳсулотлар рўйхати пайдо бўлади. Сиз ундан қайси маҳсулотлар GSP+ доирасига киришини билиб олишингиз мумкин.

1-расм. “GSP+” имтиёзи қайси маҳсулотларга нисбатан қўлланиши ва қанча миқдордаги божхона божларидан озод этилиши тўғрисида маълумот олиш графиги [10]

Хусусан, ушбу товар позициялари қаторида республиканинг асосий экспорт салоҳиятига эга бўлган кенг турдаги текстиль маҳсулотлари, оёқ қийим, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, транспорт воситалари, минерал ўғитлар, нефт ва кимё саноати маҳсулотлари, қурилиш материаллари, керамика ва металл маҳсулотлари ҳамда технологик ускуналар божхона божи тўлашдан озод этилган.

Агар яққол мисоллар келтирадиган бўлсак, “GSP+” тизими доирасида стандарт “GSP” тизимидан фарқли ўлароқ олма ва помидор шарбатларига нисбатан – 13,3-25,5%, шафтоли ва ўрик – 14,1-16,5%, музлатилган сабзавотлар (картошка, оливка, помидор ва бошқалар) – 10,9%, юк ташиш учун мўлжалланган транспорт воситалари – 15,4%, оёқ қийим маҳсулотлари – 11,9%, консерваланган сабзавотлар – 14,1%, балиқ гўшти ва филеси – 14,5%, мева шарбатлари – 14,5, болалар кийим-кечаклари - 8,4% ва футболкалар – 9,6% миқдоридаги божхона божлари бекор қилинган. [9]

Шуни таъкидлаш жоизки, Европа Иттифоқининг аъзо мамлакатлари томонидан “GSP+” тизими доирасидаги имтиёзларнинг қўлланиши уларнинг маҳаллий маҳсулотларининг европа

бозоридаги рақобатбардошлигини таъминлаган ҳолда уларнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошишига хизмат қилади.

Ушбу тизим доирасидаги имтиёзларнинг қайси маҳсулотларга нисбатан қўлланиши ва қанча миқдордаги божхона божлари тўғрисида маҳаллий тадбиркорлик субъектлари маълумот олишлари учун муаллиф томонидан 1-расм ишлаб чиқилди.

Мазкур расм маълумотларидан кўриниб турибдики, экспорт қилувчи ташкилот ўзининг маҳсулотини “GSP+” имтиёзи доирасидалиги тўғрисидаги маълумотни олиш учун <https://trade.Ec.Europa.Eu/access-to-markets/en/home> ҳаволага ўтилади. Ушбу ҳавола платформасидан экспорт қилинаётган маҳсулот ташқи иқтисодий фаолият коди (ТИФТН) ёки маҳсулот номи, шунингдек экспорт қилувчи давлат ва маҳсулот юборилаётган Европа Иттифоқи мамлакатларидан бири танланади ҳамда “қидирув” тугмаси босилади. Натижада, учинчи давлатлардан келтирилган маҳсулот учун божхона божлари ва “GSP+” имтиёзини қўлга киритган давлатлар учун “0” фоизли божхона божи келтирилган маълумот келиб чиқишини кўриш мумкин.

1-жадвал

GSP+ имтиёзлар доирасидаги маҳсулотлар тармоқлари таҳлили [11]

Т/р	GSP+ имтиёзлар доирасидаги маҳсулотлар тармоқлари	GSP+ имтиёзлари рўйхатига киритилган маҳсулотлар сони
1	Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги	1 097
2	Тўқимачилик ва енгил саноат	1 324
3	Кимё ва нефт-газ	969
4	Электротехника	653
5	Металлургия	467
6	Чарм саноати	105
7	Машинасозлик	148
8	Қурилиш	111
9	Бошқалар*	1 326
	Жами:	6 200

Манба: тирик хайвонлар, ўсимликлар ва уларнинг илдизлари, заргарлик, мебель, ўйинчоқлар ва бошқа маҳсулотлар.

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 6 минг 200 тур шундан, озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги йўналишида – 1097 тур, тўқимачилик ва енгил саноат – 1324 тур, кимё ва нефт-газ – 969 тур, электротехника – 653 тур, металлургия – 467 тур, чарм саноати – 105 тур, машинасозлик – 148 тур, қурилиш – 111 тур ва бошқалар – 1326 тур маҳсулотларни Европа Иттифоқи давлатларига божхона божларисиз экспорт қилиш имконияти мавжуд.

Худудларда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турлари кесимида GSP+ имтиёзлари доирасида Европа Иттифоқи ва бошқа давлатларга экспорт таҳлилини кўриб чиқамиз (2-жадвал).

Ўзбекистон Республикаси GSP+ имтиёзлари доирасида 2022 йилда қарийиб 300 млн.

АҚШ долларига тенг бўлган 590 турдаги маҳсулотларни Европа Иттифоқи давлатларига етказиб берганини кўришимиз мумкин. Шунингдек, 2435 турдаги маҳсулотлар GSP+ имтиёзларини тақдим этмайдиган давлатларга 7,3 млрд АҚШ долларига тенг бўлган қийматда етказиб берилиб, имтиёз тақдим этувчи давлатларга нисбатан 24 баробарга кўпроқ экспорти амалга оширилган.

Қуйидаги жадвал орқали Европа Иттифоқига GSP мақоми бўйича имтиёзлар асосида экспортни йўлга қўйган бошқа давлатларнинг экспорт таҳлилини кўриб чиқамиз.

2022 йил давомида GSP+ имтиёзлари доирасида ташқи бозорларга етказиб берилган маҳсулотлар таҳлили

№	Тармоқлар номи	Маҳсулотлар сони	GSP+ доирасида Европа Иттифоқига экспорт учун йўналтирилган маҳсулотлар таҳлили			GSP+ доирасида бошқа давлатларга экспорт учун йўналтирилган маҳсулотлар таҳлили		
			Маҳсулот тури	корхона сони	экспорт ҳажми (млн. долл.)	Маҳсулот тури	корхона сони	экспорт ҳажми (млн. долл.)
1	Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги	1 097	81	158	29,8	291	1 824	1 140,5
2	Тўқимачилик ва енгил саноат	1 324	226	204	177,8	604	1 529	3 100,8
3	Кимё ва нефт-газ	969	30	47	45,6	242	546	1 138,7
4	Электротехника	653	58	28	6,9	275	308	148,7
5	Металлургия	467	61	45	33,0	218	428	1 179,0
6	Чарм саноат	105	6	6	0,59	64	213	59,4
7	Машинасозлик	148	1	2	0,002	35	96	30,3
8	Қурилиш	111	15	17	0,1	84	333	63,0
9	Бошқалар*	1 326	112	68	3,8	622	916	475,5
	Жами:	6 200	590	575	297,6	2 435	6 193	7 335,9

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

3-жадвал маълумотларидан кўриш мумкин, GSP+ имтиёзлари тизимига эга бўлган бир қатор давлатлардан Бангладеш ва Ҳиндистон 16 млрд. АҚШ долларида ортиқ маҳсулотларни Европа Иттифоқига ушбу имтиёзлар асосида етказиб берган. Шунингдек, Вьетнам,

Индонезия ва Камбоджа давлатларининг ЕИ давлатларига етказиб берган маҳсулотлар қиймати 5-9 млрд. еврога ташкил этади. Филиппин ва Шри-Ланка давлатлари эса 1-2 млрд. еврога тенг бўлган маҳсулотларни ЕИ давлатлари бозорларига етказиб берган.

Европа Иттифоқи импортида энг катта улушга эга бўлган GSP бенефициарлар таҳлили [12]

Т/р	GSP бенефициар мамлакати	GSP доирасида Европа иттифоқи импорти (млрд. Евро)	Европа иттифоқининг умумий импорти (млрд. Евро)	GSP импорти жами %
1	Бангладеш	16,766	17,401	96,4
2	Ҳиндистон	16,378	43,601	37,6
3	Вьетнам	8,994	37,531	24,0
4	Индонезия	6,616	15,557	42,5
5	Покистон	5,885	6,74	87,3
6	Камбоджа	4,987	5,255	94,9
7	Мьянма	1,926	2,189	88,0
8	Филиппин	1,915	7,49	25,6
9	Шри-Ланка	1,365	2,755	49,5
10	Мозамбик	1,219	1,84	66,3

Хулоса ва таклифлар. Олиб борилган тадқиқот ва таҳлил натижаларига кўра, фикримизча, Ўзбекистондан Европа Иттифоқи бозорига етказиб бериладиган тайёр маҳаллий маҳсулотларни диверсификация қилиш учун маркетинг тадқиқотларини янада ривожлантириш зарур. Ўзбекистон GSP+ ҳуқуқини қўлга киритгандан сўнг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорт ҳажмини Европа Иттифоқи давлатларига сезиларли даражада ошириш мақсадида ушбу мамлакатлар чегараларида “яшил йўлакларни” ташкил этиш бўйича дипломатик музокаралар олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Импорт қилувчи мамлакатлар бозорларидаги озиқ-овқат, мева-сабзавот ва саноат маҳ-

сулотларига қўйиладиган талаблар, маҳсулотларнинг жаҳондаги бозор конъюктураси ва маркетинг тадқиқотлари натижаларини доимий маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга етказиб беришга ихтисослашган хизматларни ўз ичига олган марказлар фаолиятини йўлга қўйиш.

GSP+ имтиёзлари доирасидаги маҳсулотлар учун истиқболли деб топилган ташқи бозорларда кўргазма-ярмаркалар ўтказиш бўйича чоралар кўриш.

Илғор хорижий тажрибани ўрганиш орқали GSP+ имтиёзлари доирасидаги маҳсулотларни ишлаб чиқарувчилар фаолиятига халқаро стандартлар ва техник регламентларни жорий этиш ишларини янада такомиллаштириш.

Халқаро сифат ва хавфсизлик сертифицикатларига эга маҳсулотларни етиштирувчи, қайта ишловчи фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда бошқа ишлаб чиқарувчи корхоналар

билан Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик ваколатхоналари орқали истиқболли харидорларни топиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев раислигида “Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш орқали бозорларда нарх-наво барқарорлигини таъминлаш ҳамда бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча шароитлар яратиш” масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши. 2022 йил 15 апрел.
3. Mr. Iqbal Ahmad A. Soomro, Dr. Ishaque Ahmed Ansari. *The GSP+ and Exports of Pakistan to the European Union. Journal of European Studies (JES)/July 2022, 38(2):38-54.*
4. Rusudan Seturidze, Iasha Meskhia. *The European Union’s Generalized System of Preferences (GSP) and the Prospect of a Unified Database. Conference: World Academy of Science, Engineering and Technology. Spain, Barcelona. October 2013. Volume: 7.*
5. Brynn Jonsson R. Julia. *Analyzing the Diversity and Inclusivity of Philippine Exports to the European Union Under the GSP+. Journal of Philippine development: a technical journal of the National Economic and Development Authority. July, 2022. 46(2):23-47.*
6. J. de Coster. *The EU’s Generalised System of Preferences (GSP): Impact on textile and clothing trade. January 2008. <https://www.researchgate.net/publication/294102668>*
7. M.S.Siddiqui. *Bangladesh at crossroad of GSP, GSP+ & LDC graduation. March 2022. <https://www.researchgate.net/publication/359437977>*
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида 2022 йилнинг 7 ноябрь куни ўтказилган Маҳаллий саноатни ривожлантириш масалаларига бағишланган йиғилишидаги нутқи.
9. Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигининг расмий веб сайти (<https://mift.uz/uz/menu/gsp>).
10. Хожиев Э.Ё. “Ўрик маҳсулотлари экспортини оширишда маркетинг тадқиқотларидан фойдаланишни такомиллаштириш” мавзусидаги иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. Тошкент. 2023 йил. 62-б.
11. 2012 йил 25 октябрдаги “Умумий тариф имтиёзлари схемасини қўллаш ва 732/2008-сонли Кенгаш регламентини бекор қилиш” тўғрисидаги Европа Парламенти ва Кенгашининг 978/2012-сонли регламенти асосида муаллиф томонидан таҳлил қилинган. 28-79-б.
12. Европа Комиссиясининг 2020 йил 10 февралдаги “GSP имтиёзлари тизими бўйича” ўзининг учинчи икки йиллик ҳисоботи (*On 10/02/2020, the European Commission released its third biennial report on the Generalised Scheme of Preferences (GSP).*) 4-б.